

Környezeti nevelés – környezettudatos magatartásformálás

(Environmental Education –
Developing Environmentally Responsible Behaviour)

Molnár Katalin *

Nyugat-magyarországi Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar
Társadalom-, Szociális és Kommunikációtudományok Intézet

Kivonat

A fenntartható fejlődés, a környezeti nevelés családi és intézményes lehetőségei, – mint napjaink aktuális természettudományos elvárásai –, nemzetközi és hazai egyezmények és dokumentumok biztosítják az elméleti alapot, a gyakorlati módszereket a felnövekvő nemzedék környezettudatosságra nevelésének gyakorlásához. A környezeti nevelés szerepet játszik a környezettel kapcsolatos attitűdök, (ismeretek/tudás, érzelmek/élmények és a tevékenységek/cselekvés) valamint az értékek kialakításában és formálásában. Az Óvodai Nevelés Alapprogramja a 3–6 éves korosztály számára a Külső világ tevékeny megismerése fejezetben összegzi a környezettudatos életvitel és magatartás szokásainak kialakítására és a bioszféra megőrzésére irányuló nevelési területeket. A tanulmány a megvalósítás alapelveit, a pedagógiai munka lépéseit, a tervezés menetét részletezi. A szerző szándéka, hogy segítse a pedagógusok felkészülését, a környezeti nevelés alapelveire épülő tanulási folyamat tervezését.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, környezeti nevelés, környezettudatos magatartásformálás, tervezés

Abstract

Environmental education plays also a part in the various concerns of sustainable development, such as how to use the mentoring opportunities influenced among others by the family and also the institutions of education. In this special pedagogical field, the scientific requirements comprise the theoretical basis and the practical methods based on various documents, existing national and international protocols, helping significantly the practice of educating the young generation in order to develop a kind of environmental awareness. Environmental education plays a decisive role in forming the attitudes, the knowledge, the feelings, experiences, activities, actions and values directly related to the environment. The chapter of the Basic Program of Pre-school Education (for 3-6 year old children) titled "The Active Discovery of the Surrounding World" summarizes the most important educational areas to encourage the development of an environmentally caring consciousness and environmentally responsible behaviour including also attitudes and desirable habits aimed at saving the biosphere in the best possible way. This paper specifies the principles, the steps of the educational work and the planning process. The author wishes to assist the preparations of the educators in planning the learning process based on the principles of environmental education.

Keywords: sustainable development, environmental education, developing environmentally responsible behaviour, educational planning,

* molnar.katalin@bpk.nyme.hu

1. Fenntartható fejlődés, környezeti nevelés

A fenntartható fejlődés, a környezeti nevelés, a környezettudatos magatartásformálás a tudomány és a hitélet vezető személyiségeinek gondolataiban is egymásra talált. Témánk aktualitását alátámasztja az a tény, hogy a napokban jelent meg (Bemutatása: Vatikán, 2015. 06. 18.) Ferenc pápa második enciklikája, amelynek témája a teremtett világ védelme. A pápa megválasztása óta szorgalmazta a megfogalmazása szerint „fék nélkül kizsákmányolt” környezet védelmét. Az enciklika megelőzi az év végén Párizsban esedékes ENSZ éghajlat-változási keretegyezmény konferenciát. (MTI, 2015. június 10., szerda 23:40) Az enciklika alcíme: a közös otthon gondozása. A Laudato si' Szent Ferenc – az állatok védőszentje – Naphimnuszának (Laudatio Creaturarum) egyik verssora. Az 1226 előtti években írt himnusz a Nap, a Hold, a Föld, a Tűz, a Víz és az egész teremtés dicsőítő éneke.

Ferenc pápa „zöld” enciklikája a Laudato si' (Áldott légy!) elnevezést kapta. Az enciklika kiemelt gondolata a közös otthon gondozása, ahogy Assisi Szent Ferenc Naphimnuszának (Laudatio Creaturarum) egyik verssorában olvashatjuk:

*„Áldjon, Uram, téged Földanya nénénk,
Ki minket hord és enni ad,
És mindennemű gyümölcsöt terem, füveket és színes virágokat.”*

Sík Sándor fordítása (Schütz, 1993:275)

1. ábra: Laudato si' – Áldott légy!

Ferenc pápa a teremtett világ védelméről és a környezetről szóló, új enciklikája (URL 1)

A környezeti nevelés, a tudatos természeti és környezeti értékekre fókuszáló pedagógiai folyamat napjainkban minden életkor nevelésében, tanításában-oktatásában kiemelkedő helyet foglal el. Környezetünk, életfeltételeink a technológiai fejlődés következtében gyorsan változtak. Ezzel egy időben az emberekre zúduló információ mennyisége is évről évre növekszik, napjainkban meghúszszorozódik. A harmadik évezred kapujában az emberiség legfőbb törekvése az anyagi feltételek korlátlan biztosítása, ami sokszor a természeti, környezeti értékek pusztulásához, pusztításához is vezet. Az elmélet már évekkel ezelőtt takarékosagra, megfelelő gazdálkodásra serkentett. Mára már elfogadottá vált, hogy a fogyasztási igényeket olyan módon kell csökkenteni, hogy azok ne veszélyeztessék a következő nemzedék életfeltételeinek meglétét. Ehhez a jelenlegi életmódtól eltérő módon kell élni a mindennapjainkat, alapvetően át kell gondolnunk, és meg kell változtatnunk az ember és környezete közötti kapcsolatot. A nevelés törekvéseit és a tanulási folyamatok tervezését is erre kell fókuszálnunk. Ezt a törekvést fogalmazza meg a fenntartható fejlődés gondolata, amely a közelmúlt nevelési elvei között vezető helyen jelent meg. „A huszonnegyedik óra utolsó perceiben jár az emberiség, visszafordíthatatlan környezeti változások következnek be, ha rövid időn belül nem változtatjuk meg gyökeresen az életmódunkat...” (HVG 2015/3:6) Az Action 2020 Magyarország az élmezőny, a fenntartható életmód, a foglalkoztatás, a klímaváltozás, a víz területén fogalmazza meg a változáshoz szükséges tényeket és trendeket. Ez az öt terület irányt mutató lehet a nevelési célok meghatározásában is. Amennyiben ezt együtt kezeljük az Óvodai Nevelés Alapprogramjának (továbbiakban ONAP) Külső világ tevékeny megismerésének fejezete elvárásaival, teendőivel, elérhetjük a gyermeki speciális kompetenciák hatékony fejlesztését és az óvodapedagógusi speciális kompetenciák kibontakozását. A kormányrendelet a külső világ tevékeny megismerése műveltségi terület alatt hangsúlyozza a gyermeki aktivitást és érdeklődést; a természeti-emberi és tárgyi környezet megismertetését; a pozitív viszony kialakítását; a tapasztalatokra épülő ismeretszerzést; a szülőföld és annak értékeinek megismertetését, a

védelemre irányuló tevékenységek meg- és átélését; a matematikai tartalmú ismeretek tevékenységekben való alkalmazását. Kiemeli, hogy a tanulási folyamatokért elsődlegesen a szaktudással és kompetenciákkal felvértezett pedagógus felel. Így várható, hogy az élményalapú, tapasztalatokra és tevékenységre fókuszáló ismeretátadás a fenntartható fejlődés érdekében hozzájárul a környezettudatos magatartás formálásához és a felelősségteljes személyiség kialakulásához. A körülöttük levő világot érzékszervi tapasztalati úton ismerik meg a gyerekek. A világról megszerzett tapasztalatok elrendezése és a problémamegoldás érzékszervi-mozgásos sémákban történik. Fontos a tanulásban a mozgás transzfer jellege, azaz az egyes területeken megszerzett tapasztalatok átvihetők más területekre. (JÁVORSZKY, 2001) A környezeti nevelés kultúrára, világképre és életmódra nevelés. Értéket közvetít, informál és motivál, de elsősorban azt a szerepvállalást erősíti, ami szükséges a természeti erőforrások hatékony felhasználásához valamint erősíti a felelősségvállalást a környezet állapotának megőrzéséhez. A környezeti nevelés célkitűzései a világon mindenhol ugyanazt jelentik, mégpedig azt, hogy őrizzük meg, és javítsuk a környezet állapotát, előzzük meg a jövőbeli környezeti problémákat. Felismerteti a saját, személyes értékeinket, segít a jövő generációjának az önértékelésben és hozzájárul a környezeti problémákkal szembeni felelősség kialakításához. Minden embernek segít a másik egyénileg változó értékrendjének elfogadásában és arra törekszik, hogy az emberek közti konfliktusok megoldása, megelőzése a környezet értékeivel összhangban valósuljon meg. Legfontosabb pedagógiai feladatunk tehát, hogy megismertessük a felnövekvő nemzedékkel az élővilág szépségét annak sokféleségét, felébresszük bennük a szeretetet és a felelősséget, hogy felnőttként ne pusztítsák majd, hanem védjék és becsüljék azt. (WERSEBE, 2005.) A környezeti nevelés és egyben az élményalapú ismeretátadás legszélesebb területe a közoktatás, mellyel szembeni elvárásokat a Köznevelési törvény dokumentálja. Ide tartozó intézmények életkorok szerint: az óvoda, az általános iskola, és a középiskola. Az intézményes környezeti nevelés az óvodában kezdődik, mely sajátos szerepet tölt be, megalapozója az iskolarendszerű képzésnek. A környezetkultúra alapvető szokásai és viselkedésformái egész életre kihatóan ebben az életkorban alakulnak ki. Eredményesség akkor mérvadó, ha a családi nevelés elképzeléseire épülhet, és azt kiegészítve fejti ki hatását. Tudjuk, hogy a 0–6 éves korú gyermek természetes élettere a család, így a környezeti nevelés már a családban elkezdődik a születés pillanatától, s folytatódik a különböző nevelési szintereken.

E szempontokat figyelembe véve meg kell említenünk a szülők természetről, környezetről szóló ismereteinek időszerűségét, vagy elavultságát. Napjainkban ez utóbbi jellemzőbb, amin családi programokkal, szakszerű vezetéssel történő közös foglalkozásokkal lehet és kell segítenünk. Jó példa erre a népszerű természeti látogatóközpontok családi programajánlata, vagy a tanösvények ismeretterjesztő tábláinak felnőttekkel való felfedeztetése, de említésre méltó számos szakkönyv vagy foglalkoztató füzet is. A kisgyermekkor környezeti nevelés az első lépést jelenti abban a folyamatban, amellyel környezeti ismeretekkel rendelkező és a környezetért felelősséget vállaló felnőtteket nevelünk, akik megfelelő módon gondolkodnak, és cselekednek. (WILSON, 1994) Amennyiben a spontán és szervezett tanulási folyamatokban széles tevékenységi lehetőséget, ingergazdag környezetet biztosítunk a gyerekek számára, akkor aktívan fordulnak a környező világ felé, sokféle tapasztalatot szereznek, azokat beépítik ismereteikbe, s egy új szituációban a megtanultakat képesek lesznek alkalmazni is. A természethez való pozitív viszonyulást segíti a támogató/segitő szülői, nevelői példa, a modellkövetés, hiszen ez lesz az alapja ezen életkor elsődleges tanulási formájának a szociális tanulásnak. Így, ha a környezet megfelelő mintát közvetít a kisgyermek számára a környezettel kapcsolatos magatartásban, akkor ez segíti a megfelelő értékrend kialakulását. A gyerekek ösztönösen tisztelik a természetet és rácsodálkoznak sokszínű élővilágunkra. Segítsünk nekik abban, hogy megmaradjon bennük ez az eredendő képesség és felnőtté válva is képesek legyenek harmóniában élni a természettel. (VALKÓ, 2010)

2. A környezeti nevelés gyakorlata óvodás korban

A külső világ tevékeny megismerésének intézményes keretek közötti első helyszíne az óvoda. Az óvodai élet mindennapjaiban a gyermekek aktívan fedezik fel a természetet, környezetüket melyhez az óvónők – jó esetben – megfelelő szaktudományos, természettudományos ismeretanyagot közvetítenek az ismeretanyag-tartalom feldolgozása – ajánlott tevékenységek – során. A környezettudatos szemlélet kialakítása a teljes személyiség fejlődését átható nevelési folyamat, ezért kell e területen a szervezett ismeretátadást már az első életkoroktól kezdve biztosítani. A felelősségteljes állampolgárrá nevelés, a környezettel való harmonikus kapcsolat kialakítása, az értékóvó és értékteremtő tevékenységek elősegítése, a morális elvek, a normák és szabályok betartása és betartatása, a pozitív környezeti attitűdök kialakítása áthatja az óvodai élet mindennapjait, élménye kihat a gyermeki játékokra, mint a tanulás elsődleges formájára is. A külső világ tevékeny megismerése – a környezeti nevelés gyakorlata - akkor eredményes, élményalapú és tevékenységre serkentő, ha nem szorul be a csoportszoba és az óvoda falai közé. Tanulmányi séták, múzeum, az állatkert, az erdei óvoda is megjelenhetnek közvetlen tapasztalatot és ismereteket nyújtó, élményszerű tanulási környezetként. Minden óvodapedagógusnak tudnia kell, hogy az egyes foglalkozásokhoz készített interaktív tananyag – prezentációk, diasorok, fotók, rövid filmek - nem helyettesíthetik a valóságot, azonban kiegészíthetik az ismeretközlést. Az óvoda falain kívüli foglalkozások megszervezése alapos előkészítő munkát és sokrétű felkészülést igényel a pedagógusoktól, ami elképzelhetetlen a pedagógiai kultúra megújulása, megújítása nélkül.

3. Tervezés

A pedagógus életpályamodell a pedagógiai kultúra megújítását, a kreativitást, a problémamegoldást, a kritikus gondolkodás fejlesztését, a tanulói együttműködést, aktív részvételt és az ehhez szükséges új tanulási környezet megteremtését inspirálja. Az előbbre jutáshoz feltételként szabja a szakmai portfólió bemutatását, melyben nagy hangsúly hárul a foglalkozási tervekre és a reflexiókra. Az óvodai élet mindennapjaiban a gyakorló pedagógusok ugyan nem készítenek már részletes tervet a munkájukhoz, azonban az elengedhetetlen, hogy az óvodapedagógus képzésben és a gyakornoki évek alatt tartalmában és áttekinthetőségében jó tervek készüljenek. Mindehhez nélkülözhetetlen a pedagógusképzés- és továbbképzés rendszerének átgondolása, a tervezés segítése. Így valósulhat meg, hogy nevelési-oktatási intézményekben olyan pedagógusok dolgozzanak, akik a környezettudatos személyiségfejlesztés érdekében a környezeti nevelés alapelveit, céljait, feladatait és módszereit kiválóan képesek alkalmazni a mindennapi tanítási gyakorlatban. Ez teszi lehetővé azt is, hogy az egyes tárgykörök ismeretanyaga tudományos és rendszerszemléletű, korszerű, szakmai fogalmakat használó, a további tanulást megalapozó legyen. A tanítási folyamat előzetes megtervezése során a tananyag/ismeretanyag áttekintésével, strukturált átgondolásával, a régi és az új ismeretek összegyűjtésével az óvodapedagógus szakmai tájékozottsága nagymértékben nő. Amennyiben a pedagógus elmélyült, pontos szakmai tudással rendelkezik, a foglalkozás/ajánlott tevékenység során nem kell szorongania attól, hogy valamit rosszul mondott, vagy elfelejtett, figyelmét a gyermeki reakciókra és azok segítségére, irányítására, a probléma megoldására készítheti. A didaktika felfogása szerint a tudás nem más, mint a jártasságok, készségek, képességek valamint az ezek során megszerzett ismeretek összessége, alkalmazásra kész módon. Lényeges, hogy a tanulást irányító pedagógusként milyen jelentőséget tulajdonítunk a különböző elemeknek, hiszen ettől válnak ismeretátadásaink (foglalkozásaink, ajánlott tevékenységeink) módszereink elmélet és gyakorlatorientálttá, képességfejlesztővé vagy éppen ismeretközpontúvá. Az előzetesen kidolgozott óratervek vagy óravázlatok didaktikai célszerűsége

abban áll, hogy azok a pedagógus számára, a tanítási-tanulási tevékenységek során, lényeges segítséget, pontos útmutatást, időbeli eligazítást és metodikai támogatást nyújtanak. Mindenekelőtt arra figyelmeztetik, hogy mikor mit tegyen (mit ne tegyen), az óra/foglalkozás valamely fázisában hogyan járjon el, az egyes történésekre mennyi időt szánjon. Ilyen értelemben a vázlat/terv jelentős mértékben meggátolja, hogy a pedagógus valamely didaktikai feladat viszonylatában rögtönözzen, pillanatnyi elképzeléseinek függvényében, esetleges (rendszerint nem alaposan átgondolt és elégtelenül ismert) módon vagy alkalomszerűen járjon el. A vázlat tehát segíti a pedagógust abban, hogy az elsajátítást az optimális sorrendben, harmonizált lépésekben, arányos időbeosztásban, a legmegfelelőbb módszerekkel és eszközökkel végezhesék a tanulók/gyerekek. (FODOR, 2007) E munka segítésére óvodapedagógusoknak és óvodapedagógia szakos hallgatóknak a következő tervezési menetet ajánlom:

A tervet készítő neve:

A foglalkozás előzményei: Leírni mit tartalmazott a témával kapcsolatosan – heti tervezési menetben – a hét addigi része, míg nem következett a környezetismereti foglalkozás / ajánlott tevékenység napja.

Heti téma megnevezése: Ez egy tág téma legyen, amibe belefér az egész hét szellemisége, minden ismeretanyag és műveltségi terület.

A környezetismereti foglalkozás anyaga: Konkrétan az, amiről a foglalkozás ismeretanyaga és tevékenysége szól.

A környezetismereti foglalkozás célja: Az anyagból határozzuk meg a célokat – mit szeretnénk elérni a gyerekekkel, mi a konkrét témával / foglalkozási anyaggal / ismeretnyújtással a célunk.

Fejlesztendő kompetenciák (konkrétan): Mire lesznek képesek a gyermekek a foglalkozás után. Amilyen kompetenciát fejleszteni kívánunk – arra konkrét példát hozunk az ismeretekből és a tevékenységekből.

A környezetismereti foglalkozás feladatai: Az anyag, a cél és feladat összefügg. A feladatokon keresztül tud megvalósulni a tanulási folyamat, ezért ezt is konkrétan az ismeretekre és tevékenységekre kell építeni.

A környezetismereti foglalkozás korcsoportja: Pontos megnevezéssel (kiscsoport, középső csoport, nagycsoport, vegyes életkorú csoport - ahol még nagyobb hangsúlyt kell fektetni a differenciálásra, az egyéni képességekhez igazított ismeretközlésre. Célszerű ezt a rögzítés során akár színekkel jelezni.)

A feladatok meghatározása korosztályok szerint: Amit előbb a feladatban leírtunk – konkrétan (az anyagra vonatkozóan) ide is le kell írni.

Kiscsoport	Középső csoport	Nagycsoport

Konkrét gyermekre	Konkrét gyermekre	Konkrét gyermekre
- a megnevezett gyermek konkrétan mit kap ettől a foglalkozástól, miben fog fejlődni		

A környezetismereti foglalkozás módszerei: Ide külön a nevelési módszereket és az oktatási/tanulási módszereket felsorakoztatni – a várható alkalmazás sorrendjében.

A környezetismereti foglalkozás eszközei (a felhasználás sorrendjében): Mindent fel kell sorolni, amire a foglalkozás során szükségünk lesz.

A FOGLALKOZÁS – a tervezett tanulási folyamat részletes **TERVE**

Idő ¹	Munkamenet ²	Tartalom, ismeretek ³	Tevékenység ⁴	Szervezési teendők, munkaformák ⁵
0-3'	Érdeklődéskeltés			
4-9'	Régi ismeret			
10-17'	Új ismeret			
18-29'	Gyakorlás			
30-32'	Érdekességek			
33-38'	Ismeretlenőrzés			
39-45'	Értékelés, összegzés, új foglalkozási anyag meghatározása			

- 1 – Az időt/a **foglalkozás időtartamát** természetesen a korosztály jellemzőihez igazítjuk – a 45' időkeret az arányok áttekintése miatt hasznos.
- 2 – A **munkamenet** tanulásmódszertani szempontok szerint épült fel, megváltoztatása a tanulás eredményessége szempontjából nem szerencsés.
- 3 – Amiről tanulunk pontosan fogalmakkal (esetenként szak kifejezésekkel), az ismeretek részletezésével.
- 4 – Mit csinálunk, hogyan, milyen sorrendben, akár rajzzal is.
- 5 – Az óvodapedagógus szervezési feladatait és a tanulásra vonatkozó munkaformákat kell leírni, minden szakzra külön-külön.

Felhasznált irodalom pontosan feltüntetve (szerző, cím, kiadó, évszám, oldalszám, bekezdés szám, ISBN szám): Komoly, a témáról szóló ismeret is kell a tudnivalókhöz és a fotókhöz.

A **foglalkozást kiegészítő – komplex ismeretek – részletezése** (versek, mondókák, játékszabályok, fotók stb.) – **pontos hivatkozással.**

4. Összegzés

A környezettudatosságra nevelés célja olyan tudatformálás, mely megtanítja a gyermekeket a környezettel való tudatos együttélésre, a környezetbarát életvitelre. Az emberi környezetnek része a mesterséges környezet, amely az emberi munka, az emberi kultúra eredménye. Magának az óvodának tárgyi-környezeti megjelenésével, emberi viszonyaival, de mindenekelőtt a gyermekhez való viszonyulásaival egyfajta esztétikai értéket is kell sugározni. Az emberek gondolkodásmódját alapvetően az őket körülvevő kulturális környezet határozza meg. Az elmúlt háromszáz évben hihetetlen mértékű technikai és ipari forradalmaknak volt részese az emberiség. A technika alapú társadalmat felváltotta a tudás társadalma, sokszorosára nőtt a tudományok és rész tudományok kialakulása és a tudományos kutatások fetiszizálódása vált jellemzővé. Felvetődött annak igénye és szükségessége is, hogy újra kell szervezni a társadalmat. Az agygondolkodást, az észérveket a szív gondolkodásnak kell felváltania. Az együttműködés, a szeretet, a bizalom és összefogás elengedhetetlen a mai társadalmi- környezeti és globális problémák megoldásához. Az ENSZ támogatja az egészséges- és környezettudatos életmód elsajátítását, a művészeteket és kulturált életvitel kialakítását, egyén és közössége boldogulását. Kinyilvánította, hogy az emberi lét egyik alapvető célja a boldogság keresése, az öröme és a belső békére való törekvés. A bölcsesség társadalma más gondolkodást igényel és ennek alapjait nekünk kell a gyermekeink szívébe elültetnünk, hogy ők tovább gondolhassák. (VÁGYI, 2013) A környezeti nevelést támogató nemzetközi és hazai egyezmény-

nyek, konferenciák, stratégiák, a nevelési és oktatási színtereket szabályozó dokumentumok elméletben támogatják a környezettudatos magatartás kialakítását, de mintha az elmúlt negyven évben nem történt volna igazi előrelépés ezen a területen. A környezeti nevelés erőfeszítései ugyanakkor mégis égetően fontosak, mert már nem egyszerűen arról van szó, hogy hogyan védhetnénk meg a környezetet- az emberi életet kell megvédeni. A mindennapokban tisztelni és szeretni kell az életet, fel kell ismerni az élet gazdagságát, hangsúlyozni kell a mértékletes és önkorlátozó fogyasztásra törekvést a jövő generációk életminősége, a fenntarthatóság érdekében. (KOVÁTS-NÉMETH, 2013) Az ember és környezete egységes rendszer alkot, így a környezettudatosságra nevelésnek is ökológiai rendszerűnek kell lenni. A szorgalmas, pontos, fegyelmezett munkára nevelés, munkavégzés következménye azonban nem lehet természeti környezetünk károsítása, pusztítása. Célunk csak az lehet, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá neveltjeink számára.

Felhasznált irodalom

- FALUS – VAJNA (szerk.) (2008): Kompetenciafejlesztés projekt módszerrel. Budapest
- FODOR L. (2007) Nevelélmélet. Ábel Kiadó, Kolozsvár ISBN 973-114-031-X
- JÁVORSZKY E (2001): Fejlődépszichológia. Edutech Kiadó, Budapest ISBN 963-8565-16-0
- KANCZLER – BIHARI –BIHARINÉ KREKÓ (2013): Az óvodai nevelés országos alapprogramjának elemzése a környezeti nevelés, a fenntarthatóságra nevelés szempontjából. (Fejlődés és fejlesztés az óvodában. Módszertani segédanyag a kompetenciaalapú óvodai neveléshez.) RAABE Kiadó.
- KÓSI – VALKÓ (szerk.) (2008): Környezetmenedzsment. BME Typotex Kiadó, Budapest ISBN 963-9664-07-3
- KOVÁTS-NÉMETH M. (2006): A fenntartható oktatás és a projektpedagógia. Új Pedagógiai Szemle 56. évf. 10. szám
- KOVÁTS-NÉMETH M. (2010): Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig. Comenius Kiadó, Pécs. ISBN 978 963 9687 18 9
- KOVÁTS-NÉMETH M. (2013): Kultúra és nevelés. Felnőttképzési Intézet Kht. Komarno ISBN 978-80-89691-16-6
- MOLNÁR K. (2012): Hét aranyalma (módszertani gyűjtemény pedagógusoknak) ISBN 978-963-89595-0-8
- NÁDASDI – VÁGYI (szerk.) (2011): Gazdasági elemzés és értékelemzés. 1–2. fejezet. Gazdasági Tudásközpont Alapítvány, Sopron, pp. 7–68. ISBN 978-963-89173-3-1
- NÁNÁSI I. (szerk.) (2005): Humánökológia. Medicina Kiadó, Budapest ISBN ISBN: 9632429605
- Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012-2024 <http://nfft.hu/nemzeti-fenntarthato-fejlodesi-keretstrategia>
- Óvodai Nevelés Alapprogramja, 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet
- WERSEBE, J. (2005): Környezeti nevelési tankönyv. Erdélyi Kárpát Egyesület, Szatmárnémeti (Fordította: JANKÓ-SZÉP Ildikó)
- WILSON, R. A. (1994): A rácsodálkozás képességének kialakítása a kisgyermekkorban. [Fostering a Sense of Wonder During the Early Childhood Years (Columbus, OH : Greyden Press, 1994)] (Fordította: Adorjánné Farkas Magdolna) <http://www.tabulas.hu/cedrus/index1.html>, ISBN 1-57074-045-3

URL 1: [http://www.ng.hu/Root/Shared/Pictures/2015/06/18/konyv\(650x417\).png](http://www.ng.hu/Root/Shared/Pictures/2015/06/18/konyv(650x417).png)
<http://lexikon.katolikus.hu/N/Naphimnusz.html> Schütz 1993:275.

